

adapts more easily to new social circumstances, reacts more flexibly to changes, thus displays more creativity in his/her own activity. The existence of the correlation between the androgyny level and the level of structural components of the gifted personality in adolescence has been proved.

Key words: gender stereotypes, gifted personalities, androgyny, femininity, masculinity, creativity, empathy, divergent thinking, creative thinking.

Received October 14, 2014

Revised November 15, 2014

Accepted December 08, 2014

УДК 37.015.3 – 055. 2

І.В. Кукуленко-Лук'янець
inside2004@ukr.net

Психологічні особливості прояву фемінності/маскулінності у жінок- педагогів

Kukulenko-Lukianets I.V. Psychological peculiarities of manifestation of femininity / masculinity by female teachers / I.V. Kukulenko-Lukianets // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 27. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 265–279.

І.В. Кукуленко-Лук'янець. Психологічні особливості прояву фемінності/маскулінності у жінок-педагогів. У статті досліджено походження поняття «андрогінність», проаналізовано його трактування у філософських і психологічних студіях. Визначено взаємозв'язок фемінності, маскулінності з рівнем тривожності, конфліктності, ригідності та лабільності психіки, креативності у жінок-педагогів. Експериментально перевірено домінування андрогінності, маскулінності чи фемінності у жінок залежно від їхнього віку, сімейного стану, наявності або відсутності у них дітей, місця проживання. Доведено, що маскулінний показник більший у жінок, які розлучені або є вдовами, оскільки вони беруть на себе чоловічі функції й обов'язки. Серед заміжніх і незаміжніх є досить фемінні жінки, хоча домінують особи андрогінного типу. Визначено, що показники андрогінності і фемінності є майже сталими у всі вікові періоди життєвого шляху жінки-педагога, проте рівень маскулінності підвищується після 51 року саме у вчителів сільських шкіл

та викладачів вищих навчальних закладів. Підтверджено, що прояви жіночності найбільш притаманні жінкам-педагогам міських шкіл у віці до тридцяти років та після п'ятдесяти. Найнижчим є показник маскулінності майже у всіх вікових групах і домінантним залишається рівень андрогінності. Результати емпіричного дослідження у жінок професорсько-викладацького складу корелюють із показниками вчителів сільських шкіл. У ході більш детального аналізу виявлено, що маскулінні риси притаманні жінкам сільської місцевості. З аналізу науково-психологічних студій та експериментально дослідження визначено, що андрогінний тип особистості жінки має значний потенціал для творення свого життєвого простору в усіх його сферах: особистісній, професійній, сімейній. Креативний потенціал особистості визначає його здатність до життєтворчої активності.

Ключові слова: андрогінність, фемінність, маскулінність, креативність, гендер, жінки-педагоги, конфліктність, потенціал, життєтворчий.

И. В. Кукуленко-Лукьянец. Психологические особенности проявления феминности/маскулинности у женщин-педагогов. В статье исследовано происхождение понятия андрогинность, проанализирована его интерпретация в философских и психологических источниках. Определена взаимосвязь феминности, маскулинности с уровнем тревожности, конфликтности, ригидности и лабильности психики, креативности у женщин-педагогов. Экспериментально проверено превалирование андрогинности, маскулинности или феминности у женщин в зависимости от их возраста, семейного положения, наличия или отсутствия у них детей, места проживания. Доведено, что маскулинный показатель больше у женщин, которые разведены или есть вдовами, поскольку они берут на себя мужские функции и обязанности. Среди замужних и незамужних есть очень феминные женщины, хотя доминируют личности андрогинного типа. Определено, что показатели андрогинности и феминности есть практически стабильными во все возрастные периоды жизненного пути женщины-педагога, хотя уровень маскулинности повышается после 51 года именно у учителей сельских школ и преподавателей высших учебных заведений. Подтверждено, что проявления женственности более всего присущи женщинам-педагогам городских школ в возрасте до тридцати пяти лет и после пятидесяти. Самым низким является показатель маскулинности практически во всех возрастных группах и доминирующим остается уровень андрогинности. Результаты эмпирического исследования у женщин профессорско-преподавательского состава соотносятся с показателями учителей сельских школ. В процессе более детального анализа выявлено, что маскулинные черты присущи женщинам сельской местности. Из анализа научно-психологических источников и экспериментального исследования определено, что андрогинный тип личности женщины имеет значительный потенциал для создания своего жизненного пространства во всех его сфе-

рах: личностной, профессиональной, семейной. Креативный потенциал личности определяет его способность к жизнетворческой активности.

Ключевые слова: андрогинность, фемининность, маскулинность, креативность, гендер, женщины-педагоги, потенциал, жизнетворческий.

Постановка проблеми. Маскулінність і фемінність є нормативним уявленням про соматичні, психічні та поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. Згідно з гендерними стереотипними уявленнями суспільства, жінка повинна бути фемінною, а чоловік – маскулінним. Проте, висока фемінність у жінок і висока маскулінність у чоловіків не є гарантією психічного благополуччя. Так, висока фемінність у жінок часто співпадає із заниженою самоповагою і підвищеною тривожністю. Андрогінні особистості створюють враження більш адаптивних і таких, що вміють пристосувати свою поведінку до вимог актуальної ситуації. Крім того, андрогінні чоловіки відчують себе достатньо мужніми, а андрогінні жінки – адекватно жіночними, хоча часом і демонструють якості, які традиційно приписуються представникам іншої статі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами гендеру займалися багато вчених-класиків зарубіжної психології: З. Фрейд, К. Г. Юнг, С. Гроф, К. Хорні, Д. Б. Міллер, С. Бем, а також би сучасні російські та українські вчені, зокрема: І. С. Кон, Э. П. Ильін, А. А. Чекаліна, Т. В. Андреева, О. С. Кочарян, Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи та багато інших.

Цілі дослідження. Метою нашого дослідження є зробити аналіз трактування поняття «андрогінність» у філософських та психологічних студіях, проаналізувати фемінні й андрогінні аспекти у світотворчій сутності жінки, експериментально дослідити прояви андрогінності, маскулінності і фемінності у жінок-педагогів залежно від їхнього віку, сімейного стану, наявності або відсутності в них дітей, місця проживання.

Виклад основного матеріалу. Досить часто стверджується пріоритетність саме соціальної детермінації форм маскулінності та фемінності. Це можна пояснити феміністичною реакцією на поляризацію та ієрархічну підпорядкованість гендерних означень, властиву андроцентричному мисленню. Одночасно став формуватися погляд на маскулінність і фемінність як автономні «рівноправні» психологічні характеристики. В 1975 році С. Бем вводить поняття психологічної андрогінності та формулює гіпотезу про її зв'язок з душевним благополуччям людини. Результати емпіричних досліджень щодо цієї гіпотези виявились

неоднозначними. Одна з імовірних причин – концептуальна: андрогінність визначалася автором як баланс рис маскулінних та фемінних у традиційному розумінні, тобто агресивність та аналітичний розум розглядаються як складові маскулінності, а поступливість, легковірність – фемінності. Друга причина – психологічне благополуччя людини – залежить не тільки від її індивідуальних характеристик, а і від їх співвідношення із цінностями, що домінують в суспільстві. Ймовірно, що в соціумі, орієнтованому на маскулінні цінності, маскулінна особа незалежно від статі почуватиметься комфортніше, ніж фемінна [1].

Поняття андрогінності, що набуло популярності у психологічній науці сучасності, має довгу релігійно-філософську історію. Воно закладено в традиції містичного еросу – у Платона, даосизмі, Каббалі, у Франциска Асизького, в теософії Я. Беме та інших і презентується у двох основних формах.

Перша ідея має яскраве вираження у Платона: людина розглядається в аспекті роз'єднаної цілісності чоловіко-жінки (Платон також розглядає й інші варіанти: чоловіко-чоловіка, жінко-жінки, які, до речі, він вважав більш шляхетними) як половинна істота, яка шукає своє доповнення в людині іншої статі. Дві істоти прагнуть злитися в одну – андрогіна [5].

Друга теорія концентрує увагу на первинній або потенційній андрогінності кожної людини. Хоча під «людиною» переважно розуміють чоловіка, який самовдосконалюється. Згідно з даосизмом, в тілі даоса здійснюється поєднання першоначал, внаслідок чого він преображається, стає схожим на «сяючу діву». За вченням Я. Бема, Софія є діва чоловіка. Падіння чоловіка-андрогіна є втрата ним його діви (Софії). Діва відлетіла на небо, на землі з'явилася грішна жінка, яка в материнстві спокутує свою провину. Образ Божий, за Я. Беме, – не чоловік і не жінка, а чоловіко-діва [4].

Теорія андрогінності в різних варіантах розвивається російськими філософами кінця XIX початку XX століття, зокрема М. Бердяєвим, С. Булгаковим, В. Соловйовим, П. Флоренським. Згідно з теорією С. Булгакова, повна (ціла) людина – це чоловік і жінка в духовно-тілесному єднанні (шлюбі). Кожний окремо – напівлюдина, але є самостійною особистістю, має власну духовну долю. В надрах духа кожна особистість є двостатевою. Духовна стать складна і представляє собою індивідуально своєрідні взаємні втілення чоловічої та жіночої стихій, чим зумовлюється творча напруга, еротика духу – така внутрішня еротика, шлюбність людського духу таїть в собі розгадку творчості, яка є не во-

льовим актом, а духовним народженням. Про це, на думку Булгакова, свідчить і геній мови, що застосовує до опису творчості сексуальні метафори. Чоловіче начало трактується філософом як сонячне, геніальне, логічне, в творчості є зародком; саме творіння виношується темним жіночним лоном душі [6]. Цим пояснюється обмеженість методизму в творчості; не можна замінити натхнення ремісництвом і точними методами, а метод є засіб розгорнути ідею. В творчості С. Булгаков бачить схрещення двох начал – геніальності та талановитості, перетин вертикалі та горизонталі. Геніальність є творча ініціатива, знаходження нових тем, завдань, можливостей, це духовний злет – прозріння Софії, геніальність – сам софійний промінь, одкровення, що усвідомлюється як вишній дар. За Булгаковим, геніальність – чоловіче начало в творчості, дух; талановитість – жіноче, душа, що сприймає і народжує. Геній незалежний та самобутній; талановитість як здатність до духовного виношування завжди має перед собою вже задану тему або мотив, який і виконується з тим чи іншим ступенем досконалості. Тому не можна мати волю до геніальності, навпаки, можна і треба мати волю до талановитості. І не тільки кожний окремий твір треба прагнути виконати талановито, але і все життя повинно стати розвитком геніальної теми і талановитого її виконання. А в зверненні до Бога кожна людина, незалежно від статі, є духовно-жіночною [4].

Згідно з концепцією М. Бердяєва, дух – від логосу, а душа є космічного походження. Дух активно впливає на душу, наповнює її смыслом та істиною, звільнює від влади космічних сил. Дух є експансивним чоловічим началом, він виходить із себе у світ, прагне вносити нове. Дух втілюється в історії, в об'єктивних цінностях культури, але ці втілення не співвідносяться із вогненністю та свободою духа, що розвивається в суб'єкті [2].

Якщо містика, за Бердяєвим, більше пов'язана з душевністю-жіночністю, то профетизм з його спрямованістю у світ є духовно-мужнім. І творчість філософ розглядає не лише як вплив людини на світ, але і як спілкування людини з Богом – вплив Бога на людину. Людина неначе передає світові свою розмову з Богом. Отже, творча духовність звернена до вічності (Бога), також мусть актуалізувати себе в часі, тобто змінювати світ [2].

Покликання жінки М. Бердяєв бачить в утвердженні метафізичного начала жіночності, яке має зіграти творчу роль у всіх галузях культури, у здійсненні смыслу всесвітньої історії; втілюючи у світ Вічну Жіночність, тобто одну із сторін божественної гармонії, бути провідником любові, краси і свободи;

а також бути силою, що надихає творчість мужню. Поза жіночністю життя перетворюється на бездушний механізм; поза жіночністю ніколи не може бути досягнуто глибоке інтуїтивне остаточне знання.

Відповідно до теорії К. Юнга, чоловіче та жіноче начала перебувають не в ієрархічному відношенні одне до одного (вище/нижче), а знаходяться в глибинному зв'язку між собою, створюючи цілісність людини. Неусвідомлене жінки має маскулітний характер, представлене архетипом Анімуса; несвідоме чоловіка – фемінне, представлене Анімою. Особливості Аніми в чоловікові виявляються в його ставленні до жінок, відповідно розвиток Анімуса в жінки пов'язаний з її ставленням до чоловіків. Кожний чоловік має в собі вічний образ жінки, певний типовий образ жіночності [7]. Так і в кожній жінки є архетип чоловічості (Анімус), що проектується на предмет любові або захоплення. Аніма та Анімус також виявляються в образах снів, фантазій, художній творчості, міфології (наприклад, образи Єви, Єлени, Марії, Софії).

К. Юнг трактує художню творчість як таку, що має свої джерела у глибинному несвідомому, майже у пренатальній материнській сфері [7]. Згідно з К. Юнгом, свідомість народжується в глибинах несвідомого і є його внутрішнім прозрінням. Те нове, невідоме, що має бути створеним, існує як «жива істота, імплантована в людську психіку», в аналітичній психології було названо автономним комплексом (автономним щодо свідомості). Ця «істота» визріває у сфері несвідомого, доки її енергетичний заряд не буде достатнім для подолання порога свідомості. Автономним комплексом вона називається тому, що з'являється і зникає відповідно до своїх внутрішніх тенденцій, не підпорядковується свідомості [7]

Автономний комплекс, розвиваючись, захоплює спонтанний асоціативний матеріал. Потрібна для цього енергія відбирається у свідомості, внаслідок чого знижується свідомий раціонально-вольовий контроль. Послаблення функцій свідомості призводить до того, що індивідуально-природна сфера в людині переважає соціально-нормативну. Це деякою мірою уподібнює творчі стани психопатологічним. Проте вияви творчого автономного комплексу не є патологією. У творчому процесі сила несвідомого має вивести свідомість на новий щабель розвитку. На думку Е. Ноймана, в процесі творчості, людина стає частиною природи, залучається до буття, в якому все є зміною, перетворенням, трансформацією [8, с. 246]. Для потоку творчості ха-

рактерні тьмяність, невизначеність, плинність, мінливість; цей потік має завершитись оформленням, статикою, формою – тобто твором, що має «чоловічі» якості.

Згідно з аналітичною психологією, процес розвитку сучасного людства, подібно до індивідуального розвитку людини, позначений напругою між свідомістю і несвідомим, що виявляється як архетипна напруга між божествами Отцем та Матір'ю. Культура в умовах патріархального світу належить/служить Богові-Отцеві (тобто свідоме захопило владу, відтіснило несвідоме). Розвиток західної людини, на думку Е. Ноймана, здійснюється як патріархальний: в напрямку домінування свідомості та архетипу Отця, приглушення несвідомого та архетипу Матері. Творчій людині такий тип домінування не властивий, або виявляється в ослабленій формі, оскільки для неї особливу значущість має архетип Матері. Згідно з аналітичною психологією, архетип Великої Матері є вираженням цілісності та повноти, єдності протилежностей. Це означає, що творчій людині властивий «жіночий компонент», який зумовлює високу сприйнятливість, вразливість, чутливість. З. Фрейд пояснював таку особливість затримкою нормального сексуального розвитку на стадії гомосексуальності. Аналітична психологія виступила проти такого «медичного» трактування особливостей творчої людини. Порівняно з фрейдизмом, тут визнається цінність неусвідомлюваного та жіночого начала. Психологічні особливості митця в аналітичній психології розглядають також у зв'язку з соціокультурними реаліями. Звертається увага на те, що домінування архетипу Великої Матері у психіці митця є основою для явного чи прихованого сприйняття панівних цінностей патріархальної культури [4].

Переоцінка жіночого/чоловічого, свідомого/несвідомого, здійснена аналітичною психологією, мала значний вплив на формування післяпатріархальних концепцій творчої особистості.

Деякі дослідники підкреслюють своєрідність співвідношення маскулінності та фемінності в характері та поведінці українських чоловіків та жінок. З точки зору Т. В. Говорун, українцям як етносу не притаманний андроцентризм на рівні сімейного функціонування, властиві тенденції біархатності, комплементарності сфер діяльності, пошани до жінки; ці етнопсихологічні характеристики є історично сприятливими для досягнення гендерного паритету на сучасному етапі розвитку суспільства. Гендерна етнокультура також впливає на поширення, прийняття соціумом настановлень на особистісному рівні [3].

Але конкретні психологічні дослідження, які показали б реальну картину гендерних відмінностей, до останнього часу є нечисленними. Дослідження О. В. Завгородньої стосовно вчителів США засвідчило, що українські чоловіки-педагоги не більш авторитарні, ніж жінки (частіше навпаки), а жінки не відзначаються поступливістю; як чоловіки, так і жінки демонструють низький рівень автономності, який у студентів педуніверситету, незалежно від статі, виявився значно вищим. Ці дані свідчать про вплив на досліджувані характеристики чоловіків та жінок таких чинників як професійна субкультура та належність до певного покоління [4].

В українській культурі, способі світосприймання дослідники відзначають кордоцентризм, домінанту душевно-сердечного самозаглиблення, зокрема як відмінну рису українського філософування, відзначають звернення до стихії душевності, тобто метафізичної фемінності.

Дискусійним є питання про співвідношення маскулінності, фемінності і творчості. Деякі автори вважають, що психоекзистенційна маскулінність пов'язана з прагненням суб'єкта до самовиявлення шляхом перетворення «не Я» (об'єкта), при цьому «Я» (суб'єкт) переживається «як вище і первинніше, ніж «не Я» [4]. Це перетворення об'єкта може бути як конструктивним, так і руйнівним або садистичним. Останнє відбувається, коли в людини заблоковано розвиток фемінності.

Психоекзистенційна фемінність пов'язана з прагненням емпатійного ототожнення «Я» (суб'єкта) з «не Я» (об'єктом), в результаті чого відбувається самоперетворення, це перетворення «Я» може мати як конструктивний, так і саморуйнівний або мазохістичний характер. Останнє відбувається внаслідок слабкості у людини психоекзистенційної маскулінності.

Отже, творчість як конструктивне перетворення «Я» і «не Я» є атрибутом не маскулінності і не фемінності, а андрогінності. Психологічна андрогінність пов'язується з високим рівнем розвитку особистості, подоланням егоцентричних, групоцентричних та конформних настановлень, поєднанням індивідуалізації та децентрації.

Згідно з концепцією О. В. Завгородньої, художньо обдарована особистість, незалежно від статі, характеризується психоекзистенційною андрогінністю, можливо з деякою перевагою фемінного компонента. Ця перевага пояснюється тим, що художня творчість полягає в інтенсивних внутрішніх перетвореннях суб'єкта, більш виражених, ніж перетворення об'єкта [4].

Інтеграція фемінних та маскулінних аспектів життєтворчої спроможності особистості виявляється в естетично-творчому ставленні до світу, в домінуванні мотивації креативної діяльності як власного покликання (в результаті зрощення особистісних та професійних мотивів), позасвідомій і свідомій творчій активності, метафоризмі візуального мислення. В своїх вищих проявах здатність до творення виступає як прагнення-спроможність до осягнення праобразів глибокого необмежено символічного змісту та трансляції їх людям в унікально-індивідуальній життєво-просторовій формі.

Фемінні та маскулінні аспекти наявні в структурі життєтворчої активності особистості від статі. Перевага психоекзистенційної маскулінності чи фемінності також не має однозначного зв'язку зі статтю, є індивідуальною, а не статєво зумовленою характеристикою. Одночасно щодо великих груп жінок і чоловіків існує низка тенденцій, зокрема ймовірність вираженості фемінних характеристик (як особистості, так і її креативної діяльності) вища у жінок, а маскулінних – у чоловіків.

У нашому експериментальному дослідженні брали участь 972 жінки науково-педагогічної сфери діяльності. Серед них були вчителі сільських шкіл (250 осіб), міських шкіл (300 осіб) та викладачі вищих навчальних закладів (250 осіб), більшість з яких мали науковий ступінь кандидата наук та вчене звання доцента. У експериментальному дослідженні ми концентрувалися на виявленні домінування маскулінності, фемінності або андрогінності у жінок, рівня тривожності, конфліктності, ригідності та лабільності психіки, креативності; визначали орієнтацію на сім'ю чи кар'єру, враховуючи особисті дані опитуваної та задоволеність власним життям за п'ятибальною шкалою.

У структурі творчої активності фемінний аспект спрямований на осягнення світу в праобразах, яке відбувається в процесі трансєгодосвіду (єднання з транссуб'єктивними джерелами мистецтва), і представлений естетичним ставленням до довкілля, здатністю «емоційного бачення», особистісно-орієнтованою мотивацією креативної діяльності (самопізнання, самовдосконалення, самовираження), активністю позасвідомого, що сприяє визріванню глибинно-значущих необмежено-символічних праобразів. Маскулінний аспект спрямований на втілення суб'єктивних змістів (глибина/поверховість яких залежить від рівня психоекзистенційної фемінності) в процесі творення і представлений художньо-креативним ставленням до навколишнього світу, професійно орієнтованою мотивацією, форматворчою ак-

тивністю візуального інтелекту, спрямованого на створення унікально-індивідуальних творчих форм.

Досліджуючи прояви маскулінності/фемінності у жінок з дітьми та без дітей, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності, ми прийшли до висновку, що серед представниць жіночої статі, у яких є діти, $\approx 71\%$ осіб є андрогінними, $\approx$ у 26% жінок проявляється фемінність, $\approx 3\%$ досліджуваних презентують маскулінні якості. Серед жінок, у яких немає дітей, $\approx 63\%$ осіб демонструють андрогінність, $\approx 34\%$ досліджуваних є фемінними, $\approx 3\%$ педагогів проявляють маскулінність.

За результатами експерименту андрогінний показник переважає у жінок, які працюють у сфері науково-педагогічної діяльності. Так, у вчителів сільських шкіл андрогінність складає $\approx 74\%$, фемінність наявна $\approx$ у 22% , а маскулінність лише $\approx$ у 4% опитуваних. Наявність або відсутність дітей, у загальному, не впливає на прояв симптомокомплексу маскулінність/фемінність.

У вчителів міських шкіл андрогінний показник переважає $\approx$ у 64% осіб, фемінний потенціал наявний $\approx$ у 33% жінок, а маскулінний $\approx 3\%$ опитуваних.

Результати емпіричного дослідження у жінок професорсько-викладацького складу корелюють із показниками вчителів сільських шкіл. У ході більш детального аналізу ми виявили, що маскулінні риси притаманні жінкам сільської місцевості, оскільки сьогоднішня інтелігенція вимушена тримати господарство, годувати худобу, обробляти землю та приймати рішення нарівні з чоловіками стосовно господарювання, побуту та інших соціально-економічних питань.

Крім того, при опитуванні стосовно наявності хобі або захоплення поза межами професійної діяльності, більша кількість вчителів називали роботу на присадибній ділянці і роботу по господарству. Лише невеликий відсоток опитуваних жінок вказали в'язання, шиття та читання літератури.

У викладачів вищих навчальних закладів, особливо у тих, хто здобув науковий ступінь і вчене звання, також наявні маскулінні якості, оскільки для реалізації себе у науковій діяльності необхідні не лише інтелектуальні, розумові здібності, а суто чоловічі риси, як наполегливість, працездатність, ініціативність, активність, впевненість, цілеспрямованість.

При опитуванні стосовно захоплення поза межами робочого простору, жінки-викладачі називали читання наукової, художньої літератури і подорожі.

Проте, при визначеності задоволеності власним життям за п'ятибальною шкалою, середній показник варіюється у межах 3–4 балів, незалежно від місця роботи, проживання, сімейного стану та вікової періодизації жінок науково-педагогічних професій.

У експериментальному дослідженні у визначенні маскулінності/фемінності щодо сімейного стану жінок проявляється наступна тенденція: $\approx$ у 74% заміжніх жінок домінує андрогінність, $\approx$ у 23% презентується фемінність, і $\approx$ 3% осіб являються маскулініми. Серед незаміжніх жінок-педагогів $\approx$ 69% є андрогінними, $\approx$ 27% є фемінними, $\approx$ 4% є маскулініми. У розлучених жінок показник андрогінності та фемінності є однаковим $\approx$ 47% і, відповідно, $\approx$ 6% є маскулініми. Найвищий показник маскулінності $\approx$ 9% домінує у досліджуваних нами вдів, $\approx$ 52% являються андрогінними і $\approx$ 39% жінок-вдів є фемінними.

Найвищий показник фемінності $\approx$ 33% у вчителів міських шкіл. Жінки цієї групи мають найбільше можливостей приділяти увагу лише сім'ї та роботі. У них реалізується фемінний потенціал у вигляді турботи за учнями, можливості міста сприяють підвищенню культурно-освітнього рівня, тому ця категорія жінок є більш жіночною. У своїх захопленнях більшість називають відвідування театру, кіно, художніх салонів, музеїв, також читання і в'язання.

Якщо розглядати прояви симптомокомплексу фемінність/маскулінність у жінок, які є вчителями у сільських школах, відповідно до їхнього сімейного стану, то у заміжніх вчительок андрогінність домінує $\approx$ у 75%, фемінність наявна $\approx$ у 23% осіб, а маскулінність лише $\approx$ 2%. Схожі результати і у жінок незаміжніх: $\approx$ 74% – андрогінність, $\approx$ 23% – фемінність, $\approx$ 3% – маскулінність. Деякі відмінності презентуються у жінок педагогічної сфери діяльності, які є розлученими або вдовами. У розлучених вчительок андрогінний потенціал домінує $\approx$ у 71%, фемінний – $\approx$ у 12% осіб, а маскуліний проявляється $\approx$ у 17% жінок. Схожа картина і в тих, які є вдовами. Андрогінність проявляється $\approx$ у 64%, фемінність наявна $\approx$ у 23% жінок, а маскулінність є $\approx$ у 13% осіб. Майже ідентичні результати демонструють і зрізи, зроблені в експериментальному дослідженні, серед учителів міських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів.

Отже, можна зробити висновок, що маскуліний показник більший у жінок, які розлучені або є вдовами, оскільки вони бе-

руть на себе чоловічі функції і обов'язки. Серед заміжніх та незаміжніх є досить фемінні жінки, хоча домінують особи андрогінного типу.

В експериментальному дослідженні маскулінності/фемінності у жінок-педагогів щодо вікової періодизації, то можна констатувати, що у період від 20 до 30 років андрогінними є $\approx 61\%$ жінок, фемінними є $\approx 34\%$ осіб, а маскулінними $\approx 5\%$ педагогів. У життєвий відрізок часу від 31 до 40 років андрогінність проявляється $\approx$ у 73% осіб, фемінність презентується $\approx$ у 23% жінок, маскулінність домінує $\approx$ у 4% вчителів. У віковій періодизації від 41 до 50 років, більшість жінок педагогічного спрямування $\approx 75\%$ є андрогінними, $\approx 22\%$ є фемінними, $\approx 3\%$ є маскулінними. У жінок-педагогів після 51 року андрогінність домінує $\approx$ у 54% осіб, фемінність презентується $\approx$ у 40% досліджуваних, маскулінність проявляється $\approx$ у 6% жінок.

Тому, можна зробити висновок, що показник маскулінності залишається майже сталим у всіх вікових категоріях жінок, андрогінний тип жінок домінує у період від 31 до 50 років, а фемінність актуалізується від 20 до 30 років та у жінок після 51 року.

Згідно з віковою динамікою прояву симптомокомплексу маскулінності/фемінності можна зробити висновок, що вона дещо змінюється, проте основні показники залишаються сталими. Так, у вчителів міських шкіл у віковій періодизації від 20 до 30 років рівень андрогінності складає $\approx 61\%$, показник фемінності є $\approx$ у 34% жінок, а риси маскулінності проявляються у $\approx 5\%$ осіб. У вікових межах від 31 до 40 років андрогінність є $\approx$ у 72% вчительок, фемінні якості проявляються $\approx$ у 24% жінок, а маскулінність $\approx 4\%$. У період від 41 до 50 років андрогінність проявляється $\approx$ у 73% жінок-педагогів, фемінність є $\approx$ у 26% осіб, а маскулінні риси присутні у лише $\approx 3\%$ вчительок. У життєвий відрізок часу від 51 року і далі показник андрогінності складає $\approx 34\%$, фемінності $\approx 63\%$, а маскулінності $\approx 3\%$.

Отже, можна констатувати, що прояви жіночності найбільш притаманні жінкам-педагогам у віці до тридцяти років та після п'ятдесяти. Найнижчим є показник маскулінності майже у всіх вікових групах і домінантним залишається рівень андрогінності.

Дещо інші результати у вчителів сільських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів, їхні показники є майже тожними. У віковий період від 20 до 30 років рівень андрогінності складає $\approx 58\%$, фемінності $\approx 34\%$, а маскулінності $\approx 8\%$. У

відрізок часу від 31 до 40 років андрогінність проявляється $\approx$ у 84% жінок, фемінні якості притаманні $\approx$ 14% осіб, а маскулінні прояви $\approx$ у 2% педагогів. Життєвий період часу від 41 до 50 років характеризується рисами андрогінності $\approx$ у 84% жінок, фемінності $\approx$ у 13% осіб, а маскулінності $\approx$ у 3% людей. Після п'ятдесяти років андрогінність $\approx$ у 70% жінок, фемінність $\approx$ у 17% педагогів, а маскулінність проявляється $\approx$ у 13% жінок у сфері науково-педагогічної діяльності.

Новий устрій життя призводить до виникнення нових соціальних і психологічних характеристик обох статей. І чоловіки, і жінки прагнуть сьогодні до реалізації тих рис своєї натури, які намагалися придушувати віками. У результаті відбувається змішування чоловічих і жіночих якостей, заперечення нерівності гендерної належності та їх чітко визначеного взаємодоповнюючого характеру. Усвідомлення чоловіком своєї внутрішньої жіночності (аніми), а жінкою – мужності (анімуса) призводить до відкриття та інтеграції істинної сутності, що являється показником особистісного зросту.

Виходячи з аналізу науково-психологічних студій, андрогінний тип особистості жінки має значний потенціал для творення свого життєвого простору в усіх його сферах: особистісній, професійній, сімейній. Креативний потенціал особистості визначає його здатність до життєтворчої активності.

Висновки з даного дослідження. Тому можна зробити висновок, що показники андрогінності і фемінності є майже сталими у всі вікові періоди життєвого шляху жінки-педагога, проте рівень маскулінності підвищується після 51 року саме у вчителів сільських шкіл та викладачів вищих навчальних закладів.

Отже, можна констатувати, що андрогінний тип жінок домінує у сфері науково-педагогічної діяльності, хоча й значна кількість жінок мають фемінний потенціал, маскулінних жінок-педагогів є зовсім невелика кількість.

Перспективи подальших розвідок в даному напрямку вбачаємо в експериментальному дослідженні впливу фемінності/маскулінності жінки-педагога на реалізацію її креативного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Бем С. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему равенства полов / С. Бем. – М., 2004. – 234 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – М. : «Правда», 1989. – 289 с.

3. Говорун Т. В. Гендерна психологія : [навчальний посібник] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
4. Завгородня О. В. Психологія художньо обдарованої особистості: гендерний аспект. [Монографія] / О. В. Завгородня. – Київ : Наукова думка, 2007. – 264 с.
5. Платон. Сочинения : [в 3 т.] – Т. 2. / Платон. – М. : Мысли, 1970. – 560 с.
6. Элоян М. Р. Философия хозяйства С. Н. Булгакова в контексте русской и европейской философии конца XIX – начала XX вв. : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.03 / Марина Ринадовна Элоян. – Москва, 2006. – 349 с.
7. Юнг К. Г. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Самюэлс. – М. : Мартис, 1997. – 320 с.
8. Юнг К. Психоанализ и искусство / К. Юнг, Э. Нойманн; пер. с англ. – М. : REFL-book; К. : Ваклер, 1996. – 304 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bem S. Linzy gendera: transformacija vzgljadov na problemu neravenstva polov / S. Bem. – M., 2004. – 234 s.
2. Berdjaev N. A. Filosofija svobody. Smysl tvorcestva / N.A. Berdjaev. – M. : «Pravda», 1989. – 289 s.
3. Govorun T. V. Genderna psihologija : [navchal'nij posibnik] / T. V. Govorun, O. M. Kikinedzhi. – K. : Vidavnicij centr «Akademija», 2004. – 308 s.
4. Zavgorodnja O. V. Psihologija hudozhn'o obdarovanoï osobistosti: gendernij aspekt. [Monografija] / O. V. Zavgorodnja. – Keyv : Naukova dumka, 2007. – 264 s.
5. Platon. Sochinenija : [v 3 t.] – T. 2. / Platon. – M. : Mysli, 1970. – 560 s.
6. Jelojan M. R. Filosofija hozjajstva S. N. Bulgakova v kontekste ruskoj i evropejskoj filosofii konca XIX – nachala XX vv. : dis. ... d-ra filos. nauk : 09.00.03 / Marina Rinadovna Jelojan. – Moskva, 2006. – 349 s.
7. Jung K. G. Analiticheskaja psihologija: Proshloe i nastojashhee / K. G. Jung, Je. Samjuel's. – M. : Martis, 1997. – 320 s.
8. Jung K., Nojmann Je. Psihoanaliz i iskusstvo / K. Jung, Je. Nojmann; per. s angl. – M. : REFL-book; K. : Vakler, 1996. – 304 s.

I. V. Kukulenko-Lukianets. Psychological peculiarities of manifestation of femininity / masculinity by female teachers. The paper envisages the origin of the concept of androgyny, surveys its interpretation in philosophical and psychological studies. The correlation between femininity, masculinity and the level of anxiety, conflictness, mental rigidity and lability of psyche, creativity of female teachers are established in the article. The prevalence of androgyny, masculinity or femininity in women was experimentally verified depending on their age, marital status, having children or childlessness, place of residence. It was proved that the masculinity index is higher among divorced or widowed women as they assume men's roles and responsibilities. Among both married and unmarried women there are rather feminine ones, although the prevalent personality type is the androgynous. The indices of androgyny and femininity are determined to be practically constant in all age life periods of a female teacher, though the masculinity rate increases after 51 years among the teachers of rural schools and university lecturers. It was confirmed that the manifestations of femininity are most essential among female teachers of urban schools aged 35-50. The index of masculinity is the lowest one in almost all age groups and the level of androgyny dominates. The results of the empirical study of university female teaching staff correlate with the indices of teachers in rural schools. After more detailed analysis it was revealed that masculine traits were inherent to rural women. According to the analysis of scientific psychological studies and the experimental research it was established that androgynous personality type of a woman had a significant potential for the creation of the life space in all aspects: personal, professional and family. The creative potential of a personality determines her ability to vital-creative activity.

Key words: androgyny, femininity, masculinity, creativity, gender, female teachers, potential, vital-creative.

Received October 14, 2014
Revised November 16, 2014
Accepted December 04, 2014